

تحلیل سرمایه‌های معیشت در زمینه مدیریت مراتع (مورد مطالعه: مرتع قلنگان تحت بهره‌برداری گله‌داران شهرکرد)

هومان خاکپور - کارشناسی ارشد گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

عطا اله ابراهیمی - دانشیار گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

حجت‌الله خدری‌غریب‌وند* - استادیار گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

ایمان ظفریان - کارشناسی ارشد گروه علوم جنگل، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۶ اسفند ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: چارچوب معیشت پایدار بر یک رویکرد مردم محور بر مبنای پنج مؤلفه کلیدی استوار است. این مؤلفه‌های کلیدی شامل دارایی‌های معیشت، ساختارها، فرایندها و نهادها، زمینه آسیب‌پذیری، راهبردهای معیشتی و خروجی نهایی می‌باشند. دارایی‌ها یا سرمایه‌های معیشتی شامل سرمایه‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی، مالی و فیزیکی می‌باشند.

هدف پژوهش: با تأکید بر اینکه برای تحقق معیشت پایدار «هیچ دارایی منحصری به خودی خود کافی نیست»، این مطالعه در نظر دارد مؤلفه‌های پنج‌گانه یا پنتاگون‌های سرمایه‌های معیشت را در مرتع قلنگان از توابع شهرستان شهرکرد در استان چهارمحال و بختیاری را مورد بررسی قرار دهد.

روش‌شناسی تحقیق: این مطالعه به روش توصیفی-تحلیلی، کتابخانه‌ای، بررسی اسنادی، مشاهدات، مصاحبه میدانی و تکمیل پرسشنامه توسط بهره‌برداران مرتعی صورت گرفت. در این مطالعه داده‌های پرسشنامه با استفاده از طیف لیکرت به دست آمدند. معیارهای هر سرمایه تجزیه و تحلیل شدند. در نهایت پنتاگون سرمایه‌های معیشت در زمینه مرتع قلنگان به دست آمد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی پژوهش، گله‌داران شهرکرد است.

یافته‌ها و بحث: نتایج نشان داد بین معیارهای مختلف هر سرمایه اختلاف معنی‌دار وجود دارد. کیفیت آب از سرمایه طبیعی، افراد مورد وثوق از سرمایه انسانی، روابط و انسجام اجتماعی از سرمایه اجتماعی، دامداری و تولیدات دامی از سرمایه مالی و جاده و حمل نقل از سرمایه فیزیکی از معیارهای مهم اثرگذار بر معیشت بهره‌برداران بودند. **نتایج:** این پژوهش پیشنهاد می‌کند در مطالعات آینده دیدگاه‌های ذینفعان مختلف مورد مقایسه و تحلیل قرار گیرد. علاوه بر این، برای تعیین معیارهای مهم اثرگذار از روش‌شناسی‌های تصمیم‌گیری چند معیاره می‌توانند مورد بررسی قرار گیرند.

کلیدواژه‌ها: معیشت‌های پایدار، سرمایه‌های معیشت، پنتاگون معیشت، مرتع قلنگان، شهرکرد.

مقدمه

مفهوم معیشت اولین بار در دهه ۱۹۸۰ وارد ادبیات علمی شد و متعاقب آن در مباحث علمی و تحقیقاتی به کار برده شد. در راستای توسعه مفهوم معیشت، در دهه ۱۹۸۰ مفهوم معیشت پایدار نیز بسط و توسعه داده شد (اصغری سراسکانرود و همکاران ۱۳۹۵). به دنبال آن، رویکرد و چارچوب معیشت پایدار در اواخر دهه ۱۹۸۰ به‌عنوان رویکردی نوین و با تأکید بر طرز تفکری جامع به توسعه روستایی و با هدف کاهش و ریشه‌کنی فقر جوامع محلی مطرح گردید (Wang et al., 2017; Colombo et al., 2018). پس از آن دپارتمان توسعه بین‌المللی بریتیش و مؤسسه مطالعات توسعه در سال ۲۰۰۳، چارچوب معیشت‌های پایدار را به‌عنوان یک ساختار تحلیلی توسعه داده‌اند.

ساده‌ترین تعریف از معیشت به‌عنوان «وسیله کسب زندگی» ارائه شده است (Hua et al., 2012). معیشت در حقیقت ظرفیت‌ها، دارایی‌ها و فعالیت‌هایی است که مردم برای حفظ زندگی خود به آن نیاز دارند (Hua et al., 2012; Easdale et al., 2017). معیشت صرفاً وسیله‌ای برای بقا نیست بلکه ابزاری است که منابعی (مادی و معنوی) را فراهم می‌آورد تا مردم بتوانند با آن زندگی خویش را ارتقاء داده و از آن لذت ببرند (Morse and McNamara 2013). در تعریفی دیگر، یک معیشت شامل دارایی‌ها، فعالیت‌ها و دسترسی به منابع و خدماتی که در مجموع با یکدیگر زندگی و حیات افراد و خانوارها را تأمین می‌کنند، بر این اساس، راهبردهای معیشتی فقط شامل فعالیت‌های درآمدزا نمی‌باشند بلکه شرایط محیطی، فرهنگی، زیرساختی و خدمات اجتماعی یا در دسترس خانوار را شامل می‌شوند (سعیدی گورغانی و همکاران ۱۳۹۷ Bunting et al., 2013).

در تعریف اولیه، یک معیشت پایدار به‌عنوان شرایطی توصیف شده است که بتواند با استرس‌ها و شوک‌ها مقابله کند و ظرفیت‌ها و دارایی‌های فعلی را حفظ، تقویت و فعال کند بدون اینکه منابع پایه به زوال سوق پیدا کنند (Chambers and Conway 1992). به اعتقاد Tang و همکاران (۲۰۱۳)، یک معیشت زمانی پایدار است که بتواند با فشارها و تنش‌ها مقابله کند، علاوه بر مقابله با فشارها و تنش‌ها، بتواند به راحتی خود را بازیابی کند و بدون خسارت به منابع طبیعی، توانایی حفظ و افزایش قابلیت‌ها و سرمایه‌های خود را در زمان حال و آینده داشته باشد. Zhang You and (2017) معیشت‌های پایدار را به‌عنوان ابزار زندگی برای مقابله با فقر تعریف کرده‌اند که برای تحقق آن قابلیت‌ها و دارایی باید به‌خوبی فعال شوند و فعالیت‌های متنوعی باید صورت گیرد تا در نهایت یک معیشت از نظر اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی پایدار بماند.

چارچوب‌های مختلفی برای تحلیل معیشت پایدار ارائه شده است؛ در ساده‌ترین شکل، چارچوب معیشت‌های پایدار، مردم را به‌عنوان نیروهای عمل‌کننده در زمینه آسیب‌پذیری (روندها، تنش‌ها و فشارها) می‌داند که محیط بیرونی مؤثر بر زندگی مردم را شکل می‌دهند توصیف می‌شوند. علاوه بر این، سرمایه‌های معیشت بخشی از این چارچوب را در بر می‌گیرند که در پنج سرمایه انسانی، اجتماعی، طبیعی، مالی و فیزیکی طبقه‌بندی می‌شود. این سرمایه‌ها یکدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند و در زمینه سیاست‌ها، نهادها و فرایندها عمل می‌کنند. ذرأساس سه مؤلفه ذکر شده راهبردهای معیشتی که طیفی از فعالیت‌ها و انتخاب‌های مطلوب برای تأمین نیازهای مردم می‌باشند توسعه داده می‌شوند. در نهایت با انتخاب و توسعه راهبردهای معیشتی، پیامدهای معیشتی حاصل می‌شوند (Colombo et al., 2018; Khedriharibvand 2018).

چارچوب پنج جزئی دپارتمان توسعه بین‌المللی، یکی از مهم‌ترین چارچوب‌های ارائه شده برای تحلیل معیشت پایدار است (Shen, 2009). این چارچوب بر یک رویکرد مردم محور بر مبنای پنج مؤلفه کلیدی شامل دارایی‌های معیشت، ساختارها، فرایندها و نهادها، زمینه آسیب‌پذیری، راهبردهای معیشتی و خروجی نهایی استوار است (Wang et al., 2017). دارایی‌های معیشتی شامل دسترسی خانوار به منابع معیشتی خاص و به عبارتی به دارایی‌های خاص بیان‌کننده توان خانوار برای درگیر شدن در راهبردهای مختلف معیشتی است. ساختارها اعم از سازمان‌های خصوصی و عمومی در چارچوب معیشت پایدار در عمل همچون سخت‌افزارهایی هستند که سیاست‌ها و قوانین را تصویب و اجرا می‌کنند. فرایندها در برگرفته قوانین، مقررات، سیاست‌ها، موافقت‌نامه‌ها، هنجارهای اجتماعی و کارهای عملی که به نوبه خود راه‌هایی را پیشنهاد می‌کنند که ساختارهای عملیاتی در قالب آن شکل می‌گیرد.

آسیب‌پذیری دو جنبه دارد؛ خارجی که موضوع آن تنش و شوک است و داخلی که منظور ظرفیت تطبیق است. تنش‌ها، فشارهای مداوم و فرایندهای هستند که قابل پیش‌بینی و ناراحت‌کننده‌اند، درحالی‌که شوک‌ها معمولاً اثرات ناگهانی و غیرقابل پیش‌بینی و آسیب‌زا هستند. زمینه آسیب‌پذیری در محیط خارجی است که مردم در آن حضور دارند. برای مثال روندهای رشد جمعیت، اقتصاد ملی و بین‌المللی، منابع طبیعی، سیاست‌ها و فناوری، شوک‌های ناگهانی یا اتفاقاتی مثل مشکلات مربوط به سلامتی، زلزله، سیل و خشک‌سالی، مشکلات کشاورزی مثل آفات و سموم دفع آفات، شوک‌های اقتصادی و آسیب‌پذیری فصلی قیمت‌ها، تولید، فرصت‌های شغلی یا سلامت می‌تواند معیشت را متأثر کند

(Petersen & Pedersen, 2010). راهبرد معیشتی شامل افزایش درآمد، کاهش آسیب‌پذیری، افزایش رفاه، بهبود امنیت غذایی و استفاده پایدار از منابع طبیعی است. در نهایت نتایج معیشتی شامل دستاوردها یا پرونده‌های حاصل از ترکیب راهبرد معیشتی با دارایی‌های معیشتی برای افراد یا خانوارها می‌باشند (Morse and McNamara, 2013).

در مطالعه‌ای Ngugi and Nyariki (۲۰۰۵) تحت عنوان معیشت‌های روستایی در محیط‌های خشک و نیمه‌خشک کنیا به بررسی گزینه‌های پایدار و چالش‌های فراروی آن‌ها پرداختند. معیشت‌های مخرب و مولد را مورد بررسی قرار دادند. Bunting و همکاران (۲۰۰۳) آسیب‌پذیری چشم‌اندازهای آفریقا را به تغییر رژیم‌های اقلیمی، شرایط اکولوژیکی و ظرفیت تطبیقی پایین نسبت دادند و راهبردهای معیشتی چندگانه را برای توسعه پایدار این مناطق پیشنهاد دادند Twine (۲۰۱۳) دامداری در مناطق اشتراکی را به‌عنوان یک راهبرد معیشتی مناسب برای خانوارهای روستایی در راستای کاهش ریسک قلمداد کرده است. منافع پولی و غیرپولی مشتق از دام و طیف وسیعی از منابع و محصولات ثانویه از مراتع اشتراکی سهم عمده‌ای از تنوع‌بخشی به معیشت را که در تاب‌آوری معیشت اثر دارند به خود اختصاص می‌دهند. کاوندی و همکاران (۱۳۹۳) در راستای کاهش ریسک آسیب‌پذیری محیط و معیشت و عدم ثبات درآمد، توسعه منابع جایگزین را به‌عنوان راهبرد مناسب و روش‌های نوآورانه را برای توسعه و تقویت معیشت‌ها و کاهش فشار بر اراضی خشک پیشنهاد کردند. همان‌گونه که مطالعات نشان می‌دهند یکی از راه‌های تنوع‌بخشی به معیشت و درآمدزایی و تقویت درآمد مرتع‌داران تغییر سیستم تولید می‌باشد. با این حال، Tumusiime و همکاران (2018) نشان دادند تعارض و تضاد دامداری و کشاورزی، سرمایه‌های مالی محدود، بهره‌وری پایین، نژادها و واریته‌های مقاوم، کمبود اراضی برای گسترش کشاورزی به‌عنوان موانع و محدودیت‌های تغییر گذر به سیستم‌های تولید جدید معرفی شده‌اند.

در زمینه مدیریت مراتع، مرتع‌داران نیاز حیاتی به ضروریات اولیه زندگی دارند با این وجود برای معیشت پایدار مجموع مؤلفه‌های معیشت را باید در نظر گرفت. به این معنا که معیشت پایدار را باید ترکیبی از دارایی یا سرمایه‌های معیشت، زمینه‌های آسیب‌پذیری و سیاست‌ها، نهادها و فرایندها دانست. هر یک از جنبه‌های ذکر شده در مطالعات زیادی مورد بحث بوده است و البته در مطالعاتی نیز همه مؤلفه‌ها با یکدیگر مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. به‌عنوان یک نقطه شروع در مطالعه مدیریت پایدار مرتعی و توسعه پایدار چشم‌اندازها توجه به سرمایه‌های معیشت مورد توجه قرار گرفته است و محور مطالعات متعددی بوده است، با این وجود در اغلب مطالعات هر سرمایه به‌صورت جداگانه و پراکنده مورد بررسی قرار گرفته است. این سرمایه‌ها شامل پنج سرمایه اصلی معیشت می‌باشند. به‌عنوان مثال سرمایه طبیعی شامل آب، تنوع زیستی، پوشش گیاهی، حیات وحش و ...، سرمایه انسانی شامل دانش بومی، نیروی کار ماهر، افراد مورد وثوق و ...، سرمایه اجتماعی شامل دسترسی به حمایت دولتی، مدارس، بیمارستان‌ها و سایر تسهیلات و برنامه‌ها، سرمایه مالی شامل اشتغال، دسترسی به بازار و جنبه‌های مالی ضروری برای یک معیشت پایدار و سرمایه زیرساختی شامل راه‌های دسترسی و ... می‌باشند (Bunting et al., 2013).

در مطالعه‌ای Bunting و همکاران (۲۰۰۳) اظهار داشته‌اند که هیچ دارایی منحصری به خودی خود برای دستیابی به توسعه پایدار در چشم‌اندازها کافی نیست و در مطالعات باید با همزمان و در ترکیب مورد بررسی قرار گیرند به این معنا که دارایی‌های معیشت که در پنج مؤلفه اصلی طبیعی، انسانی، اجتماعی، مالی و فیزیکی در زمینه مطالعات مدنظر قرار گیرند. در این ارتباط Ngugi and Nyariki (۲۰۰۵) تأکید کردند در صورت عدم وجود کمبود، برخی سرمایه‌های دیگر ممکن است موفق عمل کنند با این وجود نمی‌توانند ظرفیت واقعی را بروز دهند بلکه طیف محدودی از پتانسیل‌ها را می‌توانند فعال کنند ضمن اینکه سرمایه‌ها باید در راستای معیشت‌های مولد فعال شوند. در ارتباط با سرمایه‌ها یا دارایی‌های معیشت مطالعات زیادی صورت گرفته است. در پژوهشی Ngugi and Nyariki (2005) سرمایه‌های مختلف را در ارتباط معیشت‌های تولیدی (مولد) و استخراجی (مخرب) مورد بررسی قرار دادند و چارچوبی در این زمینه ارائه و ضعف و محدودیت انواع سرمایه را مورد بررسی قرار دادند. در مطالعه‌ای دیگر EasdaleA and López (2016) سرمایه‌های معیشت را در ارتباط با مدل حال و انتقال به کار بردند و پنج نوع سرمایه را که در مدل حال و انتقال ساختاری و عملکردی ارائه داده بودند ادغام کردند. در نهایت پیشنهاد دادند هر سرمایه می‌تواند به‌وسیله ویژگی‌های ساختاری و عملکردی برای شناسایی وضعیت‌ها و آستانه‌های بحرانی بررسی شوند که برای عملیاتی کردن آن، متغیرهای ساختاری و عملکردی مرتبط با هر سرمایه باید شناسایی شود. رستگار و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای در حوزه سجادرود مازنداران اثربخشی طرح‌های مرتعداری بر تولید و معیشت بهره‌برداران مرتعی را مورد بررسی قرار دادند. نشان دادند اجرای طرح‌ها تأثیر غیرمستقیم و طولانی مدت بر سرمایه‌های معیشت مرتعداران داشته است. شریفیان بهرمان و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات بهره‌برداری از مراتع را شهرستان آقلاستان گلستان مورد بررسی قرار دادند. نشان دادند از دیدگاه بهره‌برداران نقطه ضعف مراتع را بهره‌برداری برای تامین معیشت و اقتصاد کشوری ذکر کردند.

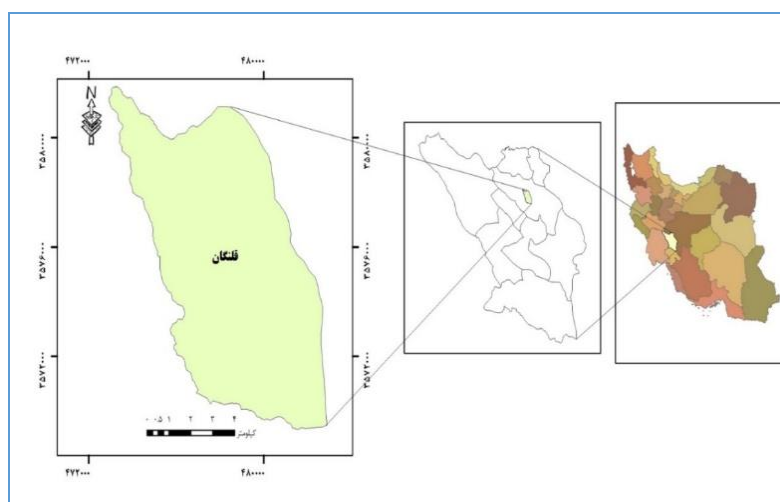
این مطالعه سرمایه‌های معیشت را به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی چارچوب معیشت پایدار به رسمیت می‌شناسد و در نظر دارد سرمایه (دارایی‌های پنج‌گانه که به پنتاگون معیشت معروفند را مورد مطالعه قرار دهد. ذکر این نکته ضروری است که سایر مؤلفه‌های معیشت در تحلیل معیشت اهمیت زیادی دارند و با توجه به اینکه هر کدام جنبه خاصی را مدنظر قرار می‌دهند می‌توانند در مطالعات جداگانه بررسی شوند. ضمن اینکه در مطالعات و تحلیل‌های پیچیده‌تر هم‌زمان نیز می‌توانند به کار روند. در این مطالعه فرض بر این است مطالعه هم‌زمان دارایی‌ها یا سرمایه‌های معیشت می‌تواند تفسیر بهتری از وضعیت کلی معیشت مرتع‌داران ارائه دهد.

روش پژوهش

این پژوهش با استفاده از مطالعه کاربردی از نوع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی با روش پیمایشی صورت گرفت. داده‌های موردنیاز در قالب پرسش‌نامه سرمایه‌های پنج‌گانه معیشت (طبیعی، انسانی، اجتماعی، مالی و فیزیکی) از طریق پیمایش کارشناسی و تکمیل پرسشنامه توسط مرتع‌داران و مطلعان کلیدی گردآوری شد. در این مطالعه، هدف انتخاب مرتعدارانی بود که به عنوان مطلعان کلیدی در زمینه موضوع تحقیق اطلاعات کاملی داشته باشند. در این راستا، از روش غیراحتمالی و روش نمونه‌برداری هدفمند استفاده شد. در این تکنیک پاسخگویان از میان مطلعان کلیدی و کارشناسان خبره در یک فرایند انتخابی هدفمند و آگاهانه انتخاب می‌شوند تا نگرش آنان در زمینه موضوع خاص که دانش کافی دارند سنجش شود. در این مطالعه ۳۰ نفر از مطلعان کلیدی انتخاب شدند. با تکمیل پرسشنامه و استفاده از طیف لیکرت ویرایش و کنترل اطلاعات در صفحه گسترده اکسل انجام و داده‌ها به نرم‌افزار SPSS وارد گردید. به‌منظور بررسی ویژگی‌های توصیفی از پارامترهای توصیفی (حداقل، حداکثر و میانگین) استفاده شد. آمار استنباطی با استفاده از آزمون کروسکال والیس و من‌ویتنی مورد مقایسه و تحلیل قرار گرفته و جداول آن استخراج و در نهایت نمودار پنتاگون سرمایه‌ها ترسیم گردید.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

منطقه مورد مطالعه در بخش مرکزی شهرستان شهرکرد استان چهارمحال و بختیاری در حوضه آبخیز کارون بزرگ واقع شده است. مساحت آن ۶۹۶۲ هکتار و در فاصله ۳ کیلومتری از مرکز شهرستان شهرکرد (مرکز استان) قرار گرفته است. طول جغرافیایی آن ۵۰ درجه و ۴۴ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۴۸ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی آن ۳۲ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۲۲ دقیقه شمالی می‌باشد. میانگین ارتفاع از سطح دریای مرتع برابر ۲۳۲۰ متر، حداقل ارتفاع از سطح دریا معادل ۲۰۶۰ متر و حداکثر ارتفاع از سطح دریا ۲۵۸۰ متر می‌باشد. میانگین بارندگی سالانه حوضه حدود ۲۷۱ میلی‌متر می‌باشد. میانگین درجه حرارت سالیانه، حداقل درجه حرارت و حداکثر درجه حرارت به ترتیب ۹٫۵، ۲۰٫۹- و ۲۲- می‌باشد. شکل شماره یک نقشه محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

شکل ۱. نقشه موقعیت جغرافیایی قلمرو تحقیق

یافته‌ها و بحث

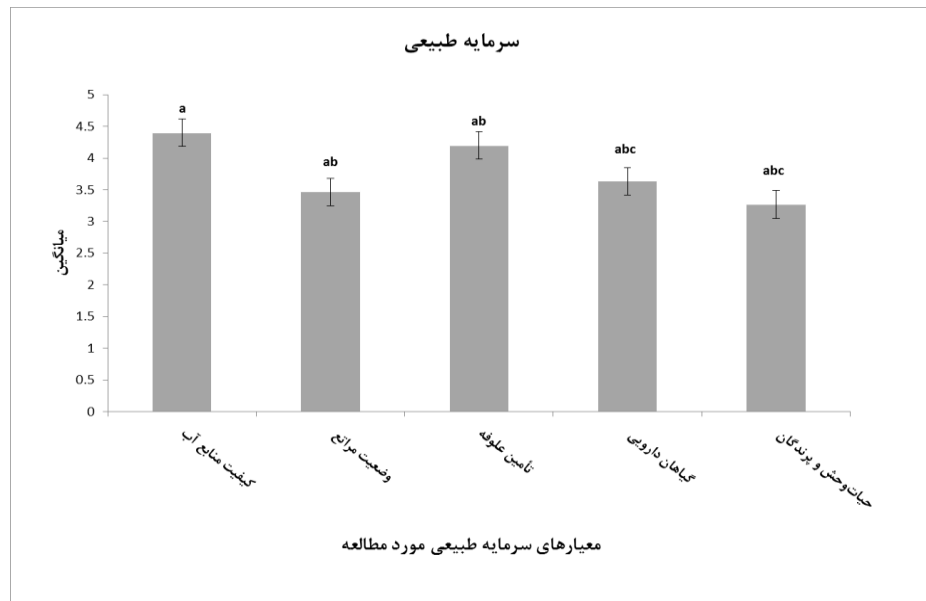
در این مطالعه با لحاظ معیارهای هر سرمایه، آنالیز توصیفی و استنباطی ناپارامتری کروسکال والیس و همچنین آزمون من ویتنی برای میزان معنی‌داری معیارها مدنظر قرار گرفت. کلیه نتایج در قالب جدول و اشکال ارائه شده است. براساس اطلاعات به دست آمده بالاترین میانگین عددی (بار اهمیت) مربوط به معیار کیفیت منابع آب و کمترین آن حیات وحش و پرندگان می‌باشد، سایر آماره‌های توصیفی در جدول (۱) ارائه شده است.

نتایج تجزیه و تحلیل آمار استنباطی کروسکال والیس نشان می‌دهد اختلاف معنی‌داری بین معیارهای مورد مطالعه وجود دارد. معیار سرمایه طبیعی کیفیت منابع آب بالاترین میانگین و امتیاز را به خود اختصاص داد و پس از آن به ترتیب گیاهان دارویی، وضعیت مرتع و پرندگان و حیات وحش در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند (جدول ۱).

جدول ۱. مقایسه آماری مؤلفه‌های سرمایه طبیعی

مؤلفه‌های سرمایه طبیعی	آنالیز توصیفی		آنالیز استنباطی	
	میانگین	استاندارد معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری
کیفیت منابع آب	۴/۴	۰/۵۷	۱۵/۳۳	۰/۰۰۴
وضعیت مرتع	۳/۴۷	۱/۲۲		
تأمین علوفه	۴/۲	۱/۲۷		
گیاهان دارویی	۳/۶۷	۱/۴۶		
حیات وحش و پرندگان	۳/۲۷	۱/۳۱		

شکل ۲ میانگین اهمیت نسبی (بار اهمیت) سرمایه‌های طبیعی مورد مطالعه را نشان می‌دهد. آزمون ناپارامتریک من ویتنی ($\alpha=0.05$) نشان داد تفاوت معنی‌داری میان معیارهای مورد مطالعه وجود دارد. با توجه به نمودار، بین معیار کیفیت آب با سایر معیارها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. وضعیت مرتع و تأمین علوفه اختلاف معنی‌داری ندارند. علاوه براین، بین معیارهای گیاهان دارویی و حیات‌وحش و پرندگان اختلاف معنی‌داری وجود ندارد. با این وجود، بین معیارهای تأمین علوفه و وضعیت مرتع با گیاهان دارویی و حیات‌وحش و پرندگان اختلاف معنی‌داری وجود دارد.

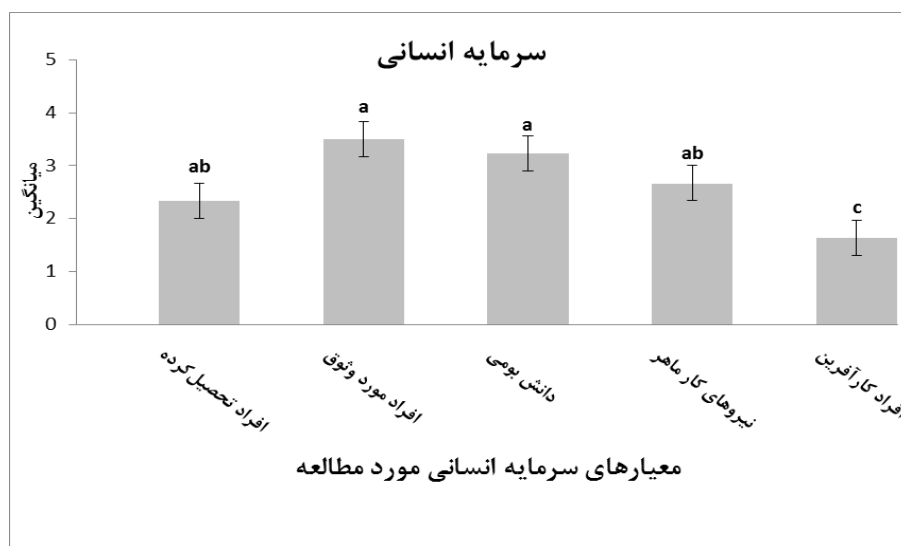
شکل ۲. اهمیت نسبی (بار اهمیت) معیارهای سرمایه طبیعی مورد مطالعه

براساس اطلاعات به دست آمده بالاترین میانگین عددی (بار اهمیت) مربوط به معیار افراد مورد وثوق و کمترین آن افراد کارآفرین می‌باشد؛ سایر آماره‌های توصیفی در جدول ۲ ارائه شده است. نتایج تجزیه و تحلیل آمار استنباطی کروسکال والیس نشان می‌دهد اختلاف معنی‌داری بین معیارهای مورد مطالعه وجود دارد. در این مطالعه معیار سرمایه انسانی افراد مورد وثوق بالاترین میانگین و امتیاز را به خود اختصاص داد و پس از آن به ترتیب دانش بومی، نیروی کار ماهر، افراد تحصیل کرده و افراد کارآفرین در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند (جدول ۲).

جدول ۲. مقایسه آماری مؤلفه‌های سرمایه انسانی

مؤلفه‌های سرمایه انسانی	آنالیز توصیفی		آنالیز استنباطی	
	میانگین	استاندارد معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری
افراد تحصیل کرده	۲/۳۳	۱/۰۳	۴۰/۷۴	۰/۰۰
افراد مورد وثوق	۳/۵	۰/۶۹		
دانش بومی	۳/۲۳	۱/۳۰		
نیروی کار ماهر	۲/۶۷	۱/۲۹		
افراد کارآفرین	۱/۶۳	۱/۰۶		

شکل ۳ میانگین اهمیت نسبی (بار اهمیت) سرمایه‌های انسانی مورد مطالعه را نشان می‌دهد. آزمون ناپارامتری من ویتنی ($\alpha=0.05$) نشان داد بین معیار افراد کارآفرین با سایر معیارها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. همچنین نتایج نشان داد معیارهای دانش بومی با افراد مورد وثوق و معیارهای افراد تحصیل کرده و نیروی کار ماهر اختلاف معنی‌داری وجود ندارد و همچنین معیارهای دانش بومی و افراد مورد وثوق با معیارهای افراد تحصیل کرده و نیروی کار ماهر تفاوت معنی‌داری دارند.

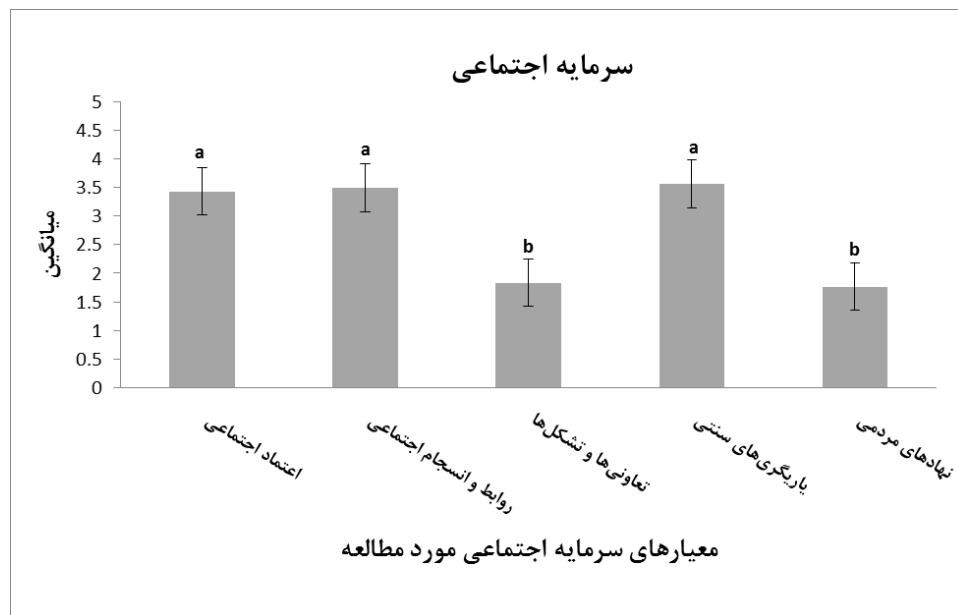
شکل ۳. اهمیت نسبی معیارهای مورد مطالعه سرمایه انسانی

بر اساس اطلاعات به دست آمده بالاترین میانگین عددی (بار اهمیت) مربوط به معیار یاریگری‌های سنتی و کمترین آن نهادهای مردمی می‌باشد؛ سایر آماره‌های توصیفی در جدول ۳ ارائه شده است. این مطالعه معیار سرمایه اجتماعی یاریگری‌های سنتی بالاترین میانگین و امتیاز را به خود اختصاص داد و پس از آن به ترتیب روابط و انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعاونی‌ها و تشکلهای مردمی در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند (جدول ۳).

جدول ۳. مقایسه آماری مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی	آنالیز توصیفی		آنالیز استنباطی	
	میانگین	استاندارد معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی داری
اعتماد اجتماعی	۳/۴۳	۰/۹۴	۸۲/۰۹	۰/۰۰
روابط و انسجام اجتماعی	۳/۵	۰/۷۸		
تعاونی‌ها و تشکل‌ها	۱/۸۳	۰/۷۹		
یارگیری‌های سنتی	۳/۵۷	۰/۶۲		
نهادهای مردمی	۱/۷۷	۰/۷۲		

شکل ۴ میانگین اهمیت نسبی (بار اهمیت) سرمایه‌های اجتماعی مورد مطالعه را نشان می‌دهد. آزمون ناپارامتری من ویتنی ($\alpha=0.05$) نشان داد معیارهای یاریگری‌های سنتی، اعتماد اجتماعی و روابط و انسجام اجتماعی با بیشترین میانگین‌ها اختلاف معنی داری وجود ندارند با این وجود نهادهای مردمی و تعاونی‌ها و تشکل‌ها با کمترین میانگین با سایر معیارها اختلاف معنی داری دارند.

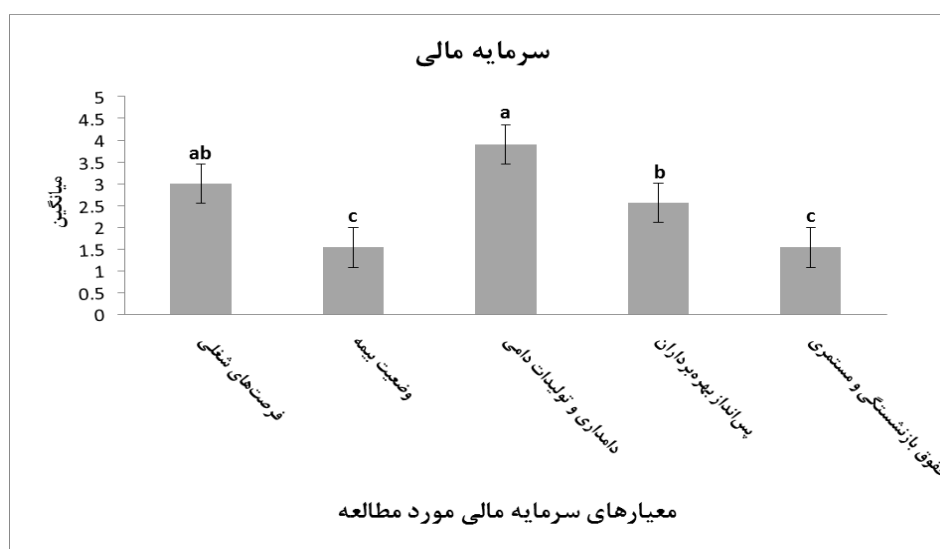
شکل ۴. اهمیت نسبی معیارهای مورد مطالعه سرمایه اجتماعی

براساس اطلاعات به دست آمده بالاترین میانگین عددی (بار اهمیت) مربوط به معیار معیارهای دام و تولیدات دامی و کمترین آن وضعیت بیمه و بازنشستگی و مستمری می‌باشد؛ سایر آماره‌های توصیفی در جدول ۴ ارائه شده است. نتایج تجزیه و تحلیل آمار استنباطی کروسکال والیس نشان می‌دهد اختلاف معنی داری بین معیارهای مورد مطالعه وجود دارد. در این مطالعه معیار سرمایه مالی دام و تولیدات دامی بالاترین میانگین و امتیاز را به خود اختصاص داد و پس از آن به ترتیب فرصت شغلی، پس انداز، وضعیت بیمه و بازنشستگی و مستمری در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند (جدول ۴).

جدول ۴. مقایسه آماری مؤلفه‌های سرمایه مالی

مؤلفه‌های سرمایه مالی	میانگین	استاندارد معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری
فرصت‌های شغلی	۳	۰/۸۳	۸۳/۸۴	۰/۰۰
وضعیت بیمه	۱/۵۳	۰/۶۳		
دام و تولیدات دامی	۳/۹	۰/۹۶		
پس‌انداز	۲/۵۷	۰/۸۶		
بازنشستگی و مستمری	۱/۵۳	۰/۷۸		

شکل ۵ میانگین اهمیت نسبی (بار اهمیت) سرمایه‌های مالی مورد مطالعه را نشان می‌دهد. آزمون ناپارامتری من ویتنی ($\alpha=0.05$) نشان داد معیارهای دام و تولیدات دامی با بیشترین میانگین با سایر معیارها اختلاف معنی‌دار دارد. علاوه براین، وضعیت بیمه و حقوق بازنشستگی و مستمری با حداقل مقدار میانگین اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند. با این وجود با سایر معیارها اختلاف معنی‌دار دارند.

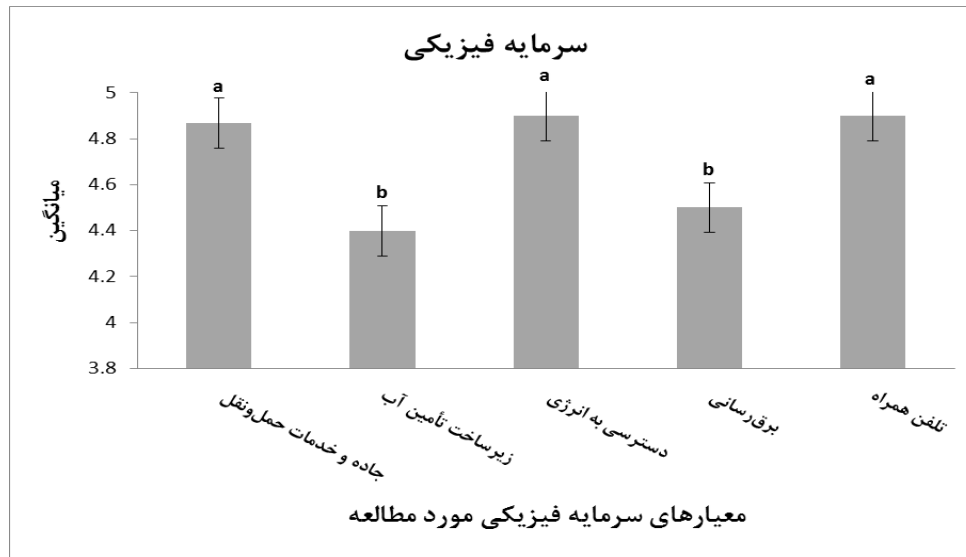
شکل ۵. اهمیت نسبی معیارهای مورد مطالعه سرمایه مالی

براساس اطلاعات به دست آمده بالاترین میانگین عددی (بار اهمیت) مربوط به دسترسی به انرژی و تلفن همراه و کمترین آن زیرساخت بهداشت می‌باشد؛ سایر آماره‌های توصیفی در جدول ۵ ارائه شده است. نتایج تجزیه و تحلیل آمار استنباطی کروسکال والیس نشان می‌دهد اختلاف معنی‌داری بین معیارهای مورد مطالعه وجود دارد. در این مطالعه معیار سرمایه فیزیکی دسترسی به انرژی و تلفن همراه بالاترین میانگین و امتیاز را به خود اختصاص داد و پس از آن به ترتیب جاده و حمل‌ونقل، زیرساخت بهداشت و زیرساخت تأمین آب در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند (جدول ۵).

جدول ۵. مقایسه آماری مؤلفه‌های سرمایه فیزیکی

مؤلفه‌های سرمایه فیزیکی	میانگین	استاندارد معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری
جاده و حمل‌ونقل	۴/۸۷	۰/۴۳	۲۹/۳۷	۰/۰۰
زیرساخت تأمین آب	۴/۴	۰/۵۶		
دسترسی به انرژی	۴/۹	۰/۳۰		
زیرساخت بهداشت	۴/۵	۰/۷۳		
تلفن همراه	۴/۹	۰/۳۰		

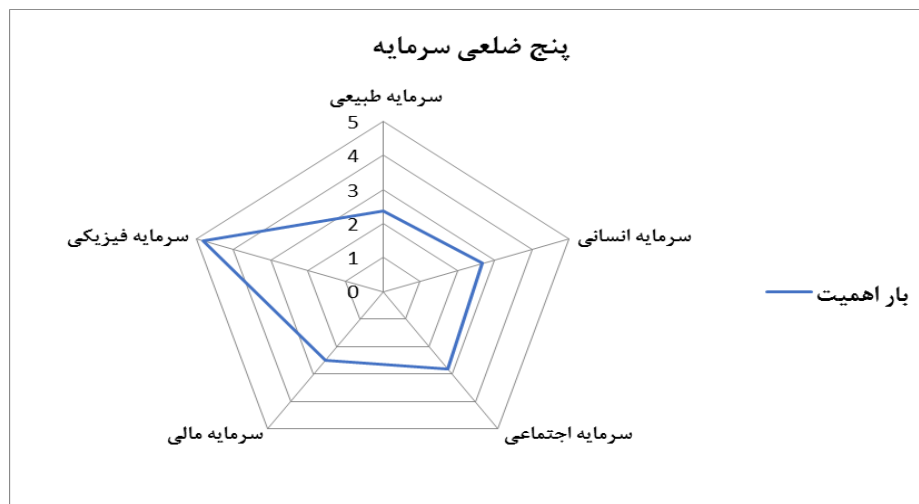
شکل ۶ میانگین اهمیت نسبی (بار اهمیت) سرمایه‌های اجتماعی مورد مطالعه را نشان می‌دهد. آزمون ناپارامتری من ویتنی ($\alpha=0.05$) نشان داد دسترسی به انرژی و جاده و حمل‌ونقل و تلفن با بیشترین میانگین با یکدیگر اختلاف معنی‌دار ندارند اما با دو معیار دیگر برق‌رسانی و زیرساخت تأمین آن با کمترین میانگین اختلاف معنی‌دار دارند، دو معیار اخیر با یکدیگر اختلاف معنی‌دار ندارند.

شکل ۶. اهمیت نسبی معیارهای مورد مطالعه سرمایه فیزیکی

ارزیابی پنج‌ضلعی معیشت مرتع قلنگان

در مرتع قلنگان بار اهمیت سرمایه طبیعی برابر ۲,۱۸ که در وضعیت متوسط، سرمایه انسانی برابر ۲,۶۰ که در وضعیت متوسط، سرمایه اجتماعی برابر ۲,۹۶ که در وضعیت متوسط، سرمایه مالی برابر ۳,۰۱ که در وضعیت خوب و سرمایه فیزیکی برابر ۴,۵۰ که در وضعیت خیلی خوب قرار داشته است. در مجموع میانگین بار اهمیت این سرمایه‌ها در منطقه مورد مطالعه معادل ۳,۰۵ می‌باشد؛ بنابراین این مرتع به لحاظ سرمایه‌های پنج‌گانه معیشت در وضعیت خوب قرار گرفته است. شکل شماره ۷ پنج‌ضلعی معیشت در مرتع قلنگان را نمایش می‌دهد.

شکل ۷. پنج‌ضلعی معیشت مرتع قلنگان

نتیجه‌گیری

برای دستیابی به مدیریت پایدار مراتع، توجه به کلیه فاکتورهای تأثیرگذار بر بهره‌برداری و مدیریت مرتع ضروری است. معیشت به‌عنوان محور و مرکز ثقل مدیریت پایدار مراتع به رسمیت شناخته شده است (Khedrigharibvand, 2018). بنابراین توجه به معیشت زیربنای هر طرح و برنامه‌ای در مدیریت پایدار مراتع است. یکی از جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی که در این زمینه باید موردتوجه قرار گیرد، توجه به مؤلفه‌های معیشت است. چارچوب معیشت یک قالب پیچیده‌ای است که عوامل متعددی را در بر می‌گیرد. سرمایه‌های معیشت از مؤلفه‌های اصلی چارچوب معیشت پایدار بوده و نقش حیاتی در تأمین معیشت پایدار دارند. سرمایه‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی، مالی و فیزیکی پنج سرمایه اصلی معیشت می‌باشند که هرکدام بدون دیگری نمی‌تواند اهداف تأمین معیشت پایدار را محقق کنند. بر همین مبنا، در این مطالعه سرمایه‌های معیشت و تحلیل پنج‌ضلعی معیشت مدنظر قرار گرفته است.

با توجه به نتایج آزمون‌های توصیفی و استنباطی، معیار کیفیت منابع آب از دیدگاه پاسخگویان نسبت به سایر معیارها دارای میانگین بیشتری است و شرایط مطلوب‌تری دارد. از بالاتر بودن میانگین کیفیت منابع آب نسبت به سایر معیارها می‌توان چنین استدلال نمود که مرتع مورد مطالعه دارای منابع آب مناسب است. به عبارت دیگر وجود منابع آب مناسب (چشمه، چاه، قنات و ...) می‌تواند دلیل بار اهمیت بیشتر پاسخگویان باشد. این مهم می‌تواند در پراکنش مناسب دام و مدیریت مرتع تأثیرگذار باشد که به نوبه خود می‌تواند در بهبود معیشت مؤثر واقع شود. با توجه به نظرات ارائه شده توسط پاسخگویان، سایر معیارها از جمله تأمین علوفه، گیاهان دارویی و وضعیت مرتع نیز شرایط مناسبی دارند. در این راستا، بذرافشان و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای در زمینه عوامل و محرک‌های تغییر الگوی معیشت در روستاهای مناطق مرزی دهستان مینان شهرستان سرباز، نقش سرمایه‌های طبیعی را برجسته کردند.

نتایج آزمون کروسکال والیس و تحلیل میانگین معیارهای سرمایه انسانی نشان داد معیارهای «افراد مورد وثوق و دانش بومی» از میانگین بالاتری برخوردار هستند و معیارهای «افراد تحصیل‌کرده و نیروی کار ماهر» در سطح پایینی قرار دارند. در نهایت معیار «افراد کارآفرین» کمترین مقدار میانگین را به خود اختصاص داده است. از نظر مرتع‌داران نقش افراد مورد وثوق به دلیل تأثیرگذاری آنان در حل مسائل و مشکلات مربوط به مرتع بسیار حائز اهمیت است. وجود افراد تحصیل‌کرده در راهنمایی و ارائه راهکارهای جدید و مناسب‌تر در راستای بهره‌برداری بهینه از مرتع پراهمیت است. از آنجایی که نیروی کار ماهر می‌تواند بستر ساز توسعه سایر مشاغل سازگار غیر از وابستگی به دام و مرتع باشد می‌تواند تا حدودی از فشار بر مرتع بکاهد. در زمینه نمره پایین به افراد کارآفرین می‌توان به عدم وجود افراد علاقه‌مند جوان و پیگیر در این زمینه نسبت داد و یا اینکه تعداد این افراد به حدی است که پاسخگویان نمره و یا بار اهمیت کمتری به آن داده‌اند. در زمینه سرمایه‌های انسانی، بذرافشان و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه خود نیروی کار و تحصیلات را بر معیشت مؤثر دانستند ولی برخلاف نتایج این پژوهش، معیار دانش بومی را چندان مؤثر ندانستند. غزالی و زیبایی (۱۳۹۶) نیز در مطالعه خود، نقش سرمایه انسانی (سطح تحصیلات، نیروی کار ماهر و ...) بر انتخاب راهبردهای معیشتی مؤثر دانستند.

نتایج آزمون کروسکال والیس و تحلیل میانگین مقایسه میانگین عددی معیارهای سرمایه اجتماعی نشان داد معیارهای «اعتماد اجتماعی، روابط و انسجام اجتماعی و یاریگری‌های سنتی» بار اهمیت بیشتری نسبت به معیارهای «تعاونی و تشکله‌ها و نهادهای مردمی» دارند. در این مطالعه بار اهمیت بیشتر به انسجام سازمانی داده شده است. بار اهمیت کمتر به تعاونی و نتایج این پژوهش با بررسی‌های آلبا (۱۳۹۱) همخوانی دارد. نتایج ایشان نشان داد تعاونی‌های شهرستان سراوان در دستیابی اعضا به شاخص‌های معیشت پایدار، موفقیت‌چندانی به‌دست نیاورده‌اند و به‌جز دو روستا که در حالات معیشتی پایداری قرار دارند سایر روستاهای نمونه در حالت نیمه‌پایدار و ناپایدار قرار دارند. همچنین نتایج یافته‌های سنجاسی‌قیداری و همکاران (۱۳۹۵) که نشان داد سهم دارایی اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی‌ها در بین روستاهای مورد مطالعه از میانگین بیشتری برخوردار است، با این مطالعه همخوانی دارد که نشان از یکپارچگی، همبستگی و انسجام اجتماعی است.

نتایج آزمون کروسکال والیس و تحلیل میانگین مقایسه میانگین عددی معیارهای سرمایه مالی نشان داد «دامداری و تولیدات دامی» نسبت به سایر معیارها بار اهمیت بیشتری دارند. معیارهای «حقوق بازنشستگی و مستمری و وضعیت بیمه» در سطح پایین‌تری قرار دارند. هرچند معیارهای «پس‌انداز مرتع‌داران و فرصت‌های شغلی» نیز در وضعیت نسبتاً مطلوبی قرار دارند اما بررسی‌های معیارهای سرمایه مالی بیانگر این است که این معیارها اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند. «دامداری و تولیدات دامی» از آن جهت که باعث افزایش درآمد مرتع‌داران می‌شود از دیدگاه پاسخگویان تأثیر مثبتی بر معیشت دارد و از طرفی چون مرتع‌داران سابقه بیمه مناسب ندارند و از حقوق بازنشستگی مطلوبی برخوردار نبودند دلیلی بر پایین بودن میانگین این معیارها می‌باشد که ضروری است در این زمینه مطالعه جامعی صورت گیرد. با توجه به معنی‌داری معیارهای سرمایه انسانی و مالی مورد مطالعه، نقش «افراد تحصیل‌کرده و نیروی کار ماهر و افراد مورد موثق» در سرمایه انسانی و «پس‌انداز

مرتج‌داران، فرصت‌های شغلی و دامداری و تولیدات دامی» در سرمایه مالی حائز اهمیت است. نتایج این استدلال و پژوهش با نتایج پژوهش غزالی و زیبایی (۱۳۹۶) که نشان دادند ارتقای سرمایه مالی باعث توانمند شدن خانوارهای عشایری در فعالیت‌های خود می‌شوند و نیز افزایش سرمایه انسانی دارای تأثیر مثبت و معنی‌داری بر فعالیت‌های خدماتی و تنوع فعالیت‌ی بوده، مطابقت دارد.

نتایج نتایج آزمون کروسکال والیس و من ویتنی برای معیارهای سرمایه فیزیکی اختلاف معنی‌داری نشان نداد. از میان معیارهای مورد بررسی جاده و خدمات حمل‌ونقل، دسترسی به انرژی و تلفن همراه از دیدگاه پاسخگویان میانگین بیشتری دارند هرچند سایر معیارها نیز تفاوت چشم‌گیری ندارند. به‌طور کلی معیارهای مورد بررسی سرمایه فیزیکی در سطح بسیار خوبی قرار داشته‌اند. استدلال می‌شود نزدیکی به مرکز استان و شهر شهرکرد تأثیر بسزایی در این موضوع دارد. Fang و HaiYang (2010)، و Barrera-Mosquera و همکاران (2010) نیز در نتایج تحقیقات خود بر اثرگذاری سرمایه فیزیکی بر معیشت تأکید داشتند و دوری و نزدیکی به مرکز را در این زمینه تأثیرگذار دانستند.

در این مطالعه کلیه سرمایه‌های معیشت اعم از طبیعی، انسانی، اجتماعی، فیزیکی و مالی در وضعیت خوب قرار دارند. به‌طور کلی تجزیه و تحلیل آماری صورت گرفته و محاسبه بار اهمیت (اهمیت نسبی) معیارها در مرتع قلنگان، وضعیت سرمایه‌های معیشت خوب گزارش می‌شود. بار اهمیت سرمایه مالی و فیزیکی با توجه به نزدیک بودن به مرکز استان بیشتر بوده است. بار اهمیت یا نمره سرمایه طبیعی در پایین‌ترین رتبه قرار دارد که می‌تواند با وضعیت کنونی تخریب و ضعف پوشش گیاهی در مرتع مرتبط باشد. در مجموع از میان سرمایه‌های معیشت که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند سرمایه فیزیکی بیشترین تأثیرگذاری و به ترتیب سرمایه‌های اجتماعی، انسانی، مالی و در نهایت سرمایه طبیعی اثرگذاری کمتری دارند.

کاربرد اجرایی این تحقیق در ارائه تصویری مناسب از شدت و ضعف سرمایه‌های مختلف برای تأمین معیشت پایدار است که تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران و مجریان با این شناخت می‌توانند تصمیمات آگاهانه‌تری اتخاذ کنند. این مطالعه پیشنهاد می‌کند سرمایه‌های معیشت از سایر روش‌شناسی‌ها از جمله روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره بررسی شوند. در مطالعات آینده دیدگاه‌های ذینفعان مختلف می‌تواند مورد مقایسه قرار گیرند. علاوه بر این، سایر مؤلفه‌های معیشت پایدار نیز می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. مؤلفه‌های سیاست‌گذاری، نهادسازی و فرایندها و زمینه‌های آسیب‌پذیری در شمار مؤلفه‌های حیاتی می‌باشند که می‌توانند تصویر بهتری از معیشت پایدار ترسیم کنند.

منابع

- احمدی اصل، فاطمه؛ مومنی، کورش؛ عطاریان، کورش؛ مقیمی، نوید. (۱۳۹۸). مطالعات مکان‌یابی اکوکمپ‌ها با استفاده از روش ارزیابی تاپسیس، مجله جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، ۹(۳۳)، ۴۱-۵۶.
- ایلدرومی، علیرضا؛ حسینی، موسی؛ قربانی، محمد. (۱۳۹۹). امکان‌سنجی ایجاد کمپ اکوتوریسمی تفرجگاه بالخلی بولاغی شهر گرماب، مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۵(۵۱)، ۱۷۵-۲۰۹.
- برقی، حمید؛ رحیمی، داریوش؛ رحیمی، راضیه. (۱۳۹۴). مکان‌یابی احداث کمپینگ در روستاهای هدف گردشگری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و مدل AHP (مطالعه موردی: روستای ایبانه)، مجله برنامه‌ریزی فضایی، ۵(۲)، ۷۴-۵۵.
- داوری، مایده؛ گندمکار، امیر. (۱۳۹۶). مکان‌یابی اکوکمپ‌ها براساس پارامترهای آب و هوایی (مطالعه موردی: شهرستان‌های خوانسار و گلپایگان)، اولین همایش اندیشه‌ها و فناوری‌های نوین در علوم جغرافیایی، زنجان.
- رضایی، پژمان. (۱۳۹۷). مکان‌یابی سایت‌های گردشگری عشایری (مطالعه موردی: استان چهارمحال و بختیاری)، مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۳(۴)، ۹۵۱-۹۶۹.
- شهدادی، علی؛ قنبری، یوسف؛ سلمانی‌زاده، الهام؛ آذره، علی. (۱۳۹۸). پتانسیل‌سنجی و مکان‌یابی مناطق مستعد احداث اکوکمپ‌های عشایری (مطالعه موردی: بخشی از شهرستان سمیرم)، مجله جغرافیا(برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۹(۳)، ۲۹۳-۳۰۶.
- صفری علی‌اکبری، مسعود؛ صادقی، حجت الله. (۱۴۰۰). امکان‌سنجی تأثیرات توسعه گردشگری در عشایر بختیاری. مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان، ۱۱(۱)، ۹۹-۱۰۹.
- صدیایی، اسکندر؛ صادقی، حجت الله. (۱۳۹۸). مبانی گردشگری پایدار روستایی و عشایری با تأکید بر ایران، اصفهان: نشر جهاد دانشگاهی.
- قنبری، سیروس؛ رضایی، سمیه؛ منصوری، محمدرضا. (۱۳۹۳). بررسی عوامل موثر بر توسعه گردشگری عشایری با استفاده از تکنیک SWOT (مطالعه موردی: ایل بختیاری)، مجله جغرافیایی فضای گردشگری، ۳(۱۰)، ۱۰۵-۱۱۹.

- کرمی، فربیا؛ اکبریان، سعیدرضا؛ جباری ارخلو، افسانه. (۱۴۰۰). بررسی عوامل انگیزشی مؤثر در توسعه گردشگری عشایری (مطالعه موردی: ایل قشقایی)، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱۰ (۳۷)، ۳۹-۶۳.
- لطفی، حیدر؛ موسی زاده، حسین؛ جورابلو، کامران. (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی گردشگری عشایر در راستای توسعه اقتصادی مناطق عشایری استان خراسان شمالی با استفاده از روش ویکور و فاکتور آنالیز، اولین همایش بین‌المللی بیابان‌لوت، ۱۱ و ۱۲ اردیبهشت، دانشگاه بیرجند.
- لطفی، سمیه؛ نادری، کریم؛ زلیخانی سیار، لیلا. (۱۳۹۲). موانع مؤثر بر توسعه فعالیت‌های گردشگری در نواحی روستایی همدان (با تأکید بر روستاهای هدف گردشگری)، مجله برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۳ (۹)، ۷۷-۸۷.
- میرواحدی، سعید؛ سفندیاری، الهام. (۱۳۹۵). بررسی پتانسیل کارآفرینی گردشگری فرهنگی در جامعه عشایر قشقایی ایران، مجله گردشگری و توسعه، ۵ (۳)، ۶۲-۷۸.
- هاشمی، سعید؛ حبیبی، مرضیه. (۱۳۹۵). پهنه‌بندی توان اکوتوریسمی منطقه صادق آباد بافق، استان یزد، مجله گردشگری و توسعه، ۵ (۸)، ۶۵-۸۵.
- وٹوقی، لیلا؛ شمسی، نرگس. (۱۳۹۴). ارزیابی عوامل مؤثر بر موفقیت اقامتگاه‌های سبز، مجله مدیریت گردشگری، ۱۰ (۳۲)، ۸۷-۶۷.
- Agustina, S. (2017). Eco camp Educational tourism phEnomEnon in indonEsia. Journal of Sustainable Development Education and Research, 1(1), 45-54.
- Bharadwaj, S. (2018). Customer satisfaction leads to sustainable competitive advantage: with special reference to the Lalimou eco-tourism camp in Nameri national park. International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature, 6(7), 29-38.
- Buckley, R. (2002). Tourism Ecolabels. Annals of Tourism Research, 29(2), 183-208.
- Choudhury, A. S. B. (2019). Eco-tourism: The mantra for sustainable rural livelihood. IJRAR-International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR), 6(1), 227-229.
- Choudhury, A. S. B. (2019). Eco-tourism: The mantra for sustainable rural livelihood. IJRAR-International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR), 6(1), 227-229.
- Gannon, M., Rasoolimanesh, S. M., & Taheri, B. (2021). Assessing the mediating role of residents' perceptions toward tourism development. Journal of Travel Research, 60(1), 149-171.
- Martínez, J. M. G., Martín, J. M. M., Fernández, J. A. S., & Mogorrón-Guerrero, H. (2019). An analysis of the stability of rural tourism as a desired condition for sustainable tourism. Journal of Business Research, 100, 165-174.
- Milova, Y., Piskovets, E., Chernyshenko, M. (2017). Challenges and Opportunities for Regional Tourism Development, Advances in Economics, Business and Management Research, 38(2): 438-442.
- Nicula, V., Spanu, S., Neagu, R. (2013). Regional tourism development, Procedia Economics and Finance, 6(1): 530-541.
- Rosalina, P. D., Dupre, K., & Wang, Y. (2021). Rural tourism: A systematic literature review on definitions and challenges. Journal of Hospitality and Tourism Management, 47, 134-149.
- Zhu, H., Zhang, J., Zhao, L., & Jin, S. (2017). Low carbon transition and sustainable development path of tourism industry. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 64(1), 1-16.